

ez-ZEVÂCİR an İKTİRÂFİ'İ-KEBÂİR

i'tikâf, hac, udhiyye, sayd ve zebâih, akıka, et'ime, bey', nikâh, iddet, nafakât, cinâyât, ridde, hudûd, cihad, eymân, şehâdât, deâvî ve rtk olmak üzere yirmi ikinci kitapta sona ermektedir. Eserin yine uzun sayılan hâtimesinde tövbenin fazileti, kıyamet gününde yeniden dirilme, hesaba çekilme ve sıratın geçiş, cehennem ve cehennem azabı, cennet ve nimetleri gibi konular işlenmektedir.

ez-Zevâcir günahlarla ilgili hadis rivayetlerini, sahâbî, tâbiîn ve ardından gelen âlim, zâhid, sûfî ve hakîm gibi şahsiyetlerin görüşlerinin birçoğunu içermesi bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Ancak müellif, naklettiği hadislerin kaynaklarına ve zaman zaman sıhhatlerine işaret etmekle birlikte zayıf rivayetlere de yer vermiş, hadis dışında kalan nakilleri değerlendirmeden kaydetmiştir. Eserde yer alan konulara sistematik yaklaşım çok zayıftır. Müellif, 500'e yaklaşan günah çeşitlerini sıralarken -küfür ve şirk hariç- mükellefi âdetâ dinî değerleri aşığılayan bir kişi olarak kabul etmektedir. Ayrıca büyük günahların beşte dördü zihnin ve kalbin değerli fiilin ürünü olan günahlardır. Fiiller içten ve dıştan gelen birçok dürtünün etkisiyle meydana gelmekte ve bunlar için verilecek hükümlerde etkenlerin de hesaba katılması gerekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Hacer, eserinde ilmi bir hedef belirlemekten ziyade müslümanları günahlardan sakındırmayı esas alan, uyarı ve eğitime yönelik bir amaç benimsemiştir. Nitekim kitabın giriş kısmında da buna işaret etmektedir.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 730; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2414; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 332; TSMK, Revan Köşkü, nr. 374) birçok baskısı yapılmıştır (I-II, Bulak 1284; Kahire 1292, 1310, 1322, 1325, 1331, 1356, 1370, 1390, 1980; nşr. Ahmed Abdüssâfî, Beyrut 1977, 1407/1987, 1408/1988; *el-İ'lâm bi-kavâ'id-i'l-İslâm* ve *Keffü'r-re'âc' an muharremâti'l-lehu ve's-semâc' ile birlikte*, Kahire 1328; *Tahtürü'l-cenân* ile birlikte, Kahire 1370/1951; nşr. M. Mahmûd Abdülâzîz v.dğr., *el-İ'lâm bi-kavâ'it-i'l-İslâm*'la birlikte, Kahire 1414/1994). Abdullah b. Muhammed el-Beytüşî ez-Zevâcir'i *Hadîkâtü's-serâ'ir fi nazmi'l-kebâ'ir* adıyla 720 beyitte nazma çekmiş, bunu da *Tarîkâtü'l-beşâ'ir ilâ Hadîkâti's-serâ'ir* adıyla şerhetmiştir. Muhammed b. Ali el-Beyrûtî'nin *Kenzü'n-nâzir*, Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî'nin *Zevâhirü'z-Zevâ-*

cir ve Muhammed Osman el-Huş'un *Ke-bâ'irü'z-zünüb* (Kahire 1985) adıyla ihtisar ettiği eser Ahmed Serdaroğlu ve Lütfi Şentürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*İslâm'da Helâller ve Haramlar: Büyük Günahlar*, İstanbul 1981, 1986, 1990). Süleyman Fâzıl Efendi *Muntehab min Kitâbi'z-Zevâcir'an İktirâfi'l-kebâ'ir* adıyla bir risâle yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 1523/2, vr. 23-28).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir'an İktirâfi'l-kebâ'ir*, Kahire 1390/1970; *Keşfü'z-zunûn*, II, 956; Brockelmann, *GAL*, II, 509; *Suppl.*, II, 527; *İzâhu'l-meknûn*, I, 614; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, 532.

BEKİR TOPALOĞLU

ZEVÂİD

(الزوائد)

Eşyada sonradan hâsıl olan fazlalık, semere ve değer artışı anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "artmak, çoğalmak" anlamındaki *zeyd* kökünden türeyen *zâid* (artık, fazlalık) kelimesinin müennesi *zâidenin* çoğulu olan *zevâid* fıkıh terimi olarak eşyada sonradan ortaya çıkan fazlalık, semere ve değer artışı ifade eder. *Zevâid* yerine aynı kökten *ziyâde* kelimesi de kullanılır. Borç ilişkisinde borca konu maldaki artışın ne zaman meydana geldiği ve mahiyeti tarafların hak ve sorumluluklarını yakından ilgilendirdiği için fıkıhta üzerinde durulmuş ve mezhep doktrinlerinde ayrıntılı hükümler geliştirilmiştir. Fıkıhta zevâid asilla ilişkisine göre iki kısma ayrılır. 1. Muttasıl zevâid. Aslına bitişik olan artıştır, aslından doğan ve aslından doğmayan şeklinde ikiye ayrılır. Hayvanın semizleşmesinden ve büyümesinden doğan fazlalık birinciye, arsa üzerinde yetişen ağaç ve yapılan bina yahut boya gibi bir şeye bitişik olup ondan doğmamış olan fazlalık ikinciye örnek verilebilir. 2. Munfasıl zevâid. Aslına bitişik olmayan artıştır, bu da aslından doğan ve aslından doğmayan diye ikiye ayrılır. Hayvanın yavrusu ve yünü, ağacın meyvesi gibi bir şeyden meydana gelen ve ondan ayrılabilen fazlalık birincisine, bina ve hayvanın kirası gibi bir şeyden meydana gelmekle beraber ondan ayrı olan zevâid ikinciye örnektir. Diğer bir açıdan zevâid üçe ayrılır. 1. Müttemeyyiz zevâid. Arsaya dikilen ağaç gibi aslından ayırt edilebilen zevâid bu türdendir. 2. Gayri müttemeyyiz zevâid. Farklı kişilere ait buğdayların karışması sebebiyle meydana ge-

len ve aslından ayırt edilemeyen zevâid-dir. 3. Sıfatta ziyade. Buğdayın öğütülerek un haline getirilmesi gibi bir şeyin sıfatındaki değişiklik sebebiyle meydana gelen artıştır.

Hanefiler'e göre aslından doğan muttasıl zevâid ayıplı malın geri verilmesine engel değildir; müşteri isterse malı geri vermeyip değer farkını talep eder. Aslından doğmayan muttasıl zevâid ise malın geri verilmesine engeldir. Aslından doğan munfasıl zevâid kabzdan önce malın geri verilmesine mani değildir, kabzdan sonra manidir. Aslından doğmayan munfasıl zevâid de malın geri verilmesine mani değildir. Mâlikîler'e göre ayıplı malın geri verilmesi halinde muttasıl zevâidin kazandığı değer artışı oranında müşteri malda satıcıya ortak sayılır; dilerse malı elinde tutup ayıbın getirdiği noksanı satıcıdan talep eder. Munfasıl zevâidde ise müşteri satıcıya ortak olmaz. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre mebi' ve semende meydana gelen muttasıl zevâid bunların geri verilmesi durumunda asla tâbidir. Çünkü muttasıl zevâidin asıldan ayrılması ve aslın onuz geri verilmesi mümkün değildir. Munfasıl zevâid mebi'de ise müşterinin, semende ise satıcının ve ayıplı çıkması halinde mebi' ya da semenin geri verilmesine engel değildir.

Zevâid şü'fâ hakkına konu olan (meşfû) akarda meydana geldiğinde bu fazlalığın kime ait olacağı da fakihler arasında tartışılmıştır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre müşterinin elindeyken meşfû malda meydana gelen, ağacın büyümesi gibi muttasıl ve gayri müttemeyyiz fazlalık şefîa aitken galle, kira ve meyve gibi munfasıl ve müttemeyyiz fazlalık müşteriye aittir. Hanefîler'e göre şart koşulduğu takdirde meyve şefîa, şart koşulmazsa müşteriye ait olur. Mâlikîler'e göre ise galle vb. fazlalıklar müşteriye aittir. Rehinde meydana gelen fazlalığa gelince Hanefîler'e göre kazanç gibi asıldan doğmayan bir fazlalık ise rehin hükmüne dahil sayılmaz; hayvanın yavrusu, yünü ve ağacın meyvesi gibi asıldan doğan fazlalık ise asilla birlikte rehin hükmüne dahil edilir. Mâlikîler'e göre mürtehin şart koşmadıkça galle, hayvanın sütü ve arının balı gibi fazlalıklar rehin hükmüne dahil olmaz. Şâfiîler'e göre ağacın büyümesi gibi muttasıl fazlalık rehine dahil sayılırken meyve gibi munfasıl fazlalık rehine dahil sayılmaz. Hanbelîler'e göre ister muttasıl ister munfasıl olsun fazlalık rehine dahil edilir. Benzeri bir tartışma hibe edilen malda meydana gelen artışın hibeden rücu'a engel olup olmadığıyla ilgili-

dir. Munfasil ziyadenin rücu etkisi bulunmazken muttasıl ziyadede iki farklı görüş vardır.

Borç ilişkisine konu maldaki artışla ilgili tartışmaların bir benzeri de zıftan önce boşama olup peşin ödenen mehrin yarısının kocaya geri ödenmesi halinde görülür. Hanefî ve Mâlikîler'e göre mehrde meydana gelen muttasıl ya da munfasil fazlalık kocaya aittir. Şâfîi ve Hanbelîler'e göre munfasil fazlalık kadına aittir; muttasıl fazlalıkta ise kadın fazlalıkla birlikte mehrin yarısını ya da mehrin ödendiği günkü kıymetinin yarısını ödemek arasında serbest olur. Vefat eden kişinin borcu ödenmeden önce terekede meydana gelen fazlalığın hükmünde de ihtilâf edilmiştir. Borçlunun terekasının vefatla birlikte mirasçılara intikal ettiği görüşünde olan fakihlere göre bu fazlalık mirasçılara ait olurken terekenin borç ödendikten sonra mirasçılara intikal edeceği görüşünde olanlara göre ise borcun ödenmesi için terekeye eklenir ve borçtan arta kalan mirasçılara ait olur. Gasbedilmiş malın zevâidinin gâsıbın fiil ve kusuru olmadan kaybolması halinde Hanefî ve Mâlikîler'e göre tazmin sorumluluğu doğmaz. Şâfîi ve Hanbelîler'e göre, zevâid gâsıp sorumluluğu altında olan bir maldan türediği ve gâsıbın elinde mal sahibinin rızası yokken bulunduğu için gâsıp sorumluluğuna dahildir ve iade edilmediği durumda tazmin edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 331, 389, 454; Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 152; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405, V, 151; Nevevî, *Rauzatü'l-İlâlibîn* (nşr. Zühreyy eş-Şâvîş), Beyrut 1412/1991, IV, 85, 102; VII, 293; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'fîli'l-Muhtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakika), Kahire 1370/1951, II, 20, 50, 65-66; III, 51; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebîyînu'l-hakâ'ik*, Bulak 1315, V, 213; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Bulak), II, 456; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1376/1956, IV, 412; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, IV, 65-66; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâf*, III, 220; Kalyûbî, *Hâşîye 'alâ Şerhi Minhâci'l-İlâlibîn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 114; Cemal, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menhec*, Kahire 1305, III, 151; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşîye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 319; III, 127, 244-245; Mustafa es-Süyûtî, *Me'tâlibü üli'n-nühâ fi şerhi Gâyeti'l-müntehâ*, Dımaşk 1380/1961, IV, 120; V, 196; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, IV, 80-81, 515; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhirü'l-İklîl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 317; II, 45-46, 81-82, 163, 215; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlaklar*, İstanbul 1973, s. 504; M. Revâs Kal'acı – Hâmid Sâdik Kuneybî, *Mu'cemü'l-ügati'l-fukahâ*, Beyrut 1408/1988, s. 235; "Ziyâde", *Mv.F*, XXIV, 66-77.

MEHMET BOYNUKALIN

ZEVÂİD

(الزوائد)

Bazı hadis kitaplarında yer aldığı halde muteber hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetleri bir araya getiren eserlerin ortak adı.

Sözlükte "fazlalık, ziyade, ilâve" anlamlarındaki zâidenin çoğulu olan zevâid kelimesi, hadis ilminde bir veya birkaç hadis kitabının *Kütüb-i Sitte* gibi temel kaynaklardan fazla veya farklı olarak ihtiva ettiği hadisleri konularına göre bir araya getiren eserleri ifade eder. Zevâid kitapları hadislerin ayrı ayrı eserlerde tekrarlanmasını önlemek amacıyla hazırlanmıştır. Müsned veya mu'cem hadisleri senedleriyle beraber içine alan bir kitap *Şahîh-hayn* yahut *Kütüb-i Sitte* gibi muteber hadis kitaplarıyla karşılaştırılır ve onlardan fazla olarak ihtiva ettiği hadisler tesbit edilir. Böylece herhangi bir konuda hadis arayan bir kişi onlarca esere başvurmak yerine önce *Kütüb-i Sitte*'ye, daha sonra zevâidlere bakmak suretiyle aradığı hadislere rahatça ulaşabilir. Zevâid kitapları câmiî türüne uygun biçimde konularına göre tasnif edilmiş, bu eserlerdeki hadislerin başlıkları ile *Şahîh-hayn* veya *Kütüb-i Sitte* gibi hadis kaynaklarının konu başlıkları arasında paralellik kurulmuş ve zevâidi çıkarılan eserlerin hadislerine daha kolay ulaşılması sağlanmıştır. Zevâid müellifleri, çalışmalarına esas kabul ettikleri eserlerdeki rivayetleri hiçbir ayırıma tâbi tutmadan değerlendirdikleri için bu eserlerin içerdiği mevkuf, maktû', zayıf ve hatâta mevzû rivayetleri de aynen eserlerine almışlardır. Zira onların amacı hadislerin sahihlerini zayıflarından ayırmak değil sadece esas alınan kitaplardan fazla olarak bulunan hadisleri belirlemektir. Bu âlimler ayrıca eserlerinde zikrettikleri hadislerin sıhhat durumu ve râvileri hakkında bilgi verdiklerinden okuyucuları bu konuda da uyarılmış olurlar. Zevâidi çıkarılan kitaplarda muteber hadis kaynaklarında yer almayan birçok hadis mevcut olup bu eserlerde ilim adamlarının dikkatinden kaçan önemli bilgiler görülür. Söz konusu kitapların bazılarından faydalanma zorluğu ve bir kısmının zayıf hadis ihtiva etmesi âlimlerin bu hadisleri dikkatli bir şekilde değerlendirmesine vesile teşkil etmiş, dolayısıyla bu olumsuzlukları ortadan kaldıran zevâidlere ilgi duyulmuştur. Zevâid türünde eser veren müelliflerin ilkinin Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) olduğu kabul edilmekte, ancak *Zevâ'idü İbn Hibbân 'ale's-*

Şahîh-hayn adlı eserinin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Daha sonra İbnü'l-Mülakkın, *Kütüb-i Sitte*'yi şerh ederken bu eserlerde mevcut aynı hadisleri tekrar tekrar şerh etmemek için altı kitabın birbirine olan zevâidini çıkarmıştır. Çoğu zamanımıza kadar gelmeyen bu zevâidler şunlardır: *Şerhu zevâ'idü Müslim 'ale'l-Buhârî*, *Şerhu zevâ'idü Ebî Dâvûd 'ale's-Şahîh-hayn*, *Şerhu zevâ'idü't-Tirmizî 'ale's-selâse*, *Şerhu zevâ'idü'n-Nesâî 'ale'l-erba'a*, *Şerhu zevâ'idü İbn Mâce 'ale'l-Kütübü'l-hamse*. *Mâ temessü ileyhi'l-hâce 'alâ Süneni İbn Mâce* adıyla da anılan sonuncu eserin bir nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 487).

Heysemî'nin Zevâidleri. Nüreddin el-Heysemî (ö. 807/1405) zevâid türünün en meşhur simasıdır. Heysemî'nin ilk zevâid çalışması, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunduğu halde *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan hadisleri tesbit ettiği *Gâyetü'l-mağşad fi zevâ'idü'l-Müsned*'dir (nşr. Hallâf Mahmûd Abdüsemî', I-IV, Beyrut 1421/2001). Daha sonra hazırladığı zevâidler şunlardır: *Bezzâr'in el-Bahârü'z-zahhâr* adlı müsnedinin *Kütüb-i Sitte*'den farklı olan hadislerini derlediği *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî, I-IV, Beyrut 1399-1405); Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'i üzerine yazdığı *el-Mağşadü'l-âli (a'lâ) fi zevâ'idü Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* (nşr. Nâyif b. Hâşim ed-Daîs [sadece I. cilt], Cidde 1402/1982; nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, I-IV, Beyrut 1413/1993); Hâris b. Ebû Üsâme'nin günümüze ulaştığı bilinmeyen *el-Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidi olan *Buğyetü'l-bâhiş 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâriş* (nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, I-II, Medine 1413/1992). *Buğyetü'l-bâhiş* ayrıca Hâris b. Ebû Üsâme'ye ait *el-Müsned*'in bir bölümünün günümüze ulaşmasını sağladığı için önemlidir. Heysemî, Taberânî'nin üç mu'ceminden *el-Mu'cemü'l-evsağ* ile *el-Mu'cemü's-şâgîr*'inde yer aldığı halde *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan hadisleri *Mecma'u'l-bahreyn fi zevâ'idü'l-mu'cemeyn* adlı eserinde toplamıştır (nşr. Abdülkuddûs b. Muhammed Nezîr, I-VIII, Riyad 1413/1992). Yaygın biçimde kullanılan hadis kitaplarındaki birçok nâdir rivayeti ihtiva eden eser zevâid kitapları içinde ayrı bir öneme sahiptir. Heysemî'nin Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'i üzerine de *el-Bedrü'l-münîr fi zevâ'idü'l-Mu'cemi'l-kebir*'i hazırladığı kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak Heysemî'nin bu konuda en önde gelen ese-